

SOSYAL DÜZENİN EVRENSEL TEMELİ OLARAK DOĞAL HUKUK*

Roman A. Tokarczyk
Çev. Sururi Aktaş**

Sorunun Formüle Edilmesi

Doğal hukuk birçok bakımdan temelde evrenselcilik tarafından karakterize edilir. İnsanlık tarihinde birçok işlevinin arasında, sosyal düzenin biçimlenmesindeki etkisi özel dikkat çekmeyi hak eder. Doğal hukuk kavramı ilk olarak Avrupa düşünce geleneğinde gelişti ve daha sonra Amerikan düşünce geleneğine geçti. Diğer düşünce geleneklerindeki doğal hukuk kavramı, Avrupa ve Amerikan geleneğinin görüşü açısından incelenir. Doğal hukukun temel mesajı, evrensel, global ve etik yönden iyi bir sosyal düzenin kurulmasıyla gerçekleşecektir.

Çok Boyutlu Evrenselcilik

Doğal hukukun kurucu terimleri olan "hukuk" ve "doğa"nın zaman, mekan, sübjektiflik ve objektiflik bakımından evrensel bir alanı vardır. Bu, onların sözel ve yazımsal dil bilim açıklamaları, içerikleriyle ve kültürel koşullarındaki farklılıklarıyla çelişmez. Doğal hukuk kavramlarının uygulanması, bütün insanlık tarihinde, bütün zamanlarda ve sosyal düzenin temelini ortaya çıktığı bütün yerlerde kendini gösterir. Sosyal düzen, evrensel insanlık değerleri arasında önemli bir yer işgal ettiği için o, yaklaşık olarak bütün insana ilişkin disiplinlerin yarar konusu olmaktadır. Sosyal düzenin temeli olarak doğal hukuk sorunu, insanlık tarihindeki Amerikan ve Avrupa düşüncesinin gelişmiş paradigmaları arasında yer alır Diğer düşünce geleneklerinden olan Afrikanizm, Yahudilik, İslam, Hinduizm, Konfüçyüzim ve Budizmin doğal hukuka benzer paradigmaları kendi orjinal düşüncelerinden kaynaklanır. Bu düşünce geleneklerindeki sosyal düzenin temeli olan doğal hukukun yeniden yapılanması, karşılaştırmalı bir çalışmayı ve çok boyutlu evrenselciliği gerektirir.

Doğal hukuk konusundaki felsefi ve teorik açıklamaların yoğun biçimde analize tabi tutulması, doğal hukuk sorunu ya da paradigması diye tanımlanan ortak öğelerin farklılaşmasına yol açtı. Doğal hukuk, yüksek derecede bir soyutlama üzerine formüle edilmiş birçok temel soruna sahiptir. Bu ise, mantıksal düzende yer alan değişik yanıtların olanaklığına yardım eder¹.

Birinci sorun doğal hukukun varlığı, kaynakları ve kabulüne ilişkindir. Doğal hukukun varlığı, öncelikle insanın ve toplumun doğası ve evrene ilişkin düşüncelerle doğrulanır. Bu tür düşünceler, bütün hukuk sistemlerindeki sosyal düzenin benzer normlarının bulgulanmasına yol açar. Doğal hukuk normlarının ortak kaynakları, insan, toplum ve evrenin doğasındaki değişmez özelliklerde bulunur. Dinsel kökenli doğal hukuk kavramları ise tanrısallığın doğası ile ilişkilidir. Doğal hukukun kabulü, sosyal

* Orjinal adı " Natural Law as the Universal Basis of Social Order" Olan bu makale *Archiv für Rechts Und Sozialphilosophie*, 1993, vol. 79' dan alınmıştır.

** Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı

¹ Bak. R. Tokarczyk, Questions of Natural Law, *Archiv für Rechts- Und Sozialphilosophie*, Beiheft 23, 1985,p. 70 ff.

düzen normlarının doğal hukukun kendi tanımlaması içerisinde araştırılması gerektiği düşüncesini doğurduğu halde, onun reddedilmesi devletin formüle ettiği hukukun tek başına kabulünü gerektirir. Felsefe tarihinde uzunca zaman yer alan doğal hukuka ilişkin benimsenmiş olumlu ya da olumsuz tutumlar doğal hukuk ve pozitif hukuk taraftarları arasında oluşan farklılaşmanın temelini oluşturur.

İkinci sorun doğal hukukun özüne ilişkindir. Bu soruna ilişkin yanıtların çeşitliliği, doğal hukuk kavramlarının çeşitliliğini gösterir. Yine de bunların hepsi, doğal hukukun bağlayıcı gücünün pozitif hukukun bağlayıcı gücü kadar olduğunu gösterir. Doğal hukuk kavramının özü, etik anlamda iyiyi gerçekleştirme ve onun karşısından (kötüden) kaçınma noktasında yoğunlaşır. Adalet ve eşitliğin hukuksal kategorileri etik ilkeler üzerine kurulur. Doğal hukukun özü kendisini, düşünen bilinçli insanın doğasını karakterize eden aklın buyruklarında ve vicdanda gösterir. Özellikle bu, değerlerin çatıştığı durumlarda apaçık ortaya çıkar. Doğal hukuk kavramında, vicdanın sesi ve buyrukların niteliği sosyal düzenin biçimini ve doğal hukuka uygun eylemlerin kalıbını oluşturur. Sosyal düzenin doğal hukuk kavramlarına saygı göstermek insanların barış içinde birarada yaşamasını sağlarken, onların ihlali insan onurunun zedelenmesini, sosyal ortamda birarada yaşamanın tahribini ve evrenin doğal çevresinin yıkılmasını doğurur.

Üçüncü sorun, doğal hukukun içeriğine, buyruklarına ve yasaklamalarına ilişkindir. Doğal hukuk kavramının genel anlamı liberal düşünceye çok yakındır. Doğal hukukun buyruk ve yasaklamaları, iyi bir sosyal düzene yol gösteren özgürlük, insan onuru ve özel mülkiyetin korunması noktasında yoğunlaşır. Sosyal düzen genel olarak evrendeki gözlenebilen düzenin özel bir açıklaması olarak nitelendirilir. Sosyal yaşama ilişkin olarak, düzen vatandaşların isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayan olanakları güvenlik altına alan örgütlenmiş devlet yapısının az ya da çok biçimselleştirilmiş modellerinin niteliklerini gösterir. Sosyal düzen modelleri, sosyal eylemlerin sürekliliğini, tutarlılığını ve bir deceye kadar tekbiçimliliğinin gerekli olduğunu varsayar. Bunlar, doğal hukuk kavramlarının üzerinde durduğu özelliklerdir.

Son olarak dördüncü sorun doğal hukukun işlevlerine ilişkindir. Doğal hukukun insanlık tarihindeki uygulamaları çok geniştir. Bu genişlik, ihtiyaca bağlı olarak, sosyal normların mutlak biçimlerinin yıkılıp yerine yeni modern biçimlerin koyulması gereğinden kaynaklanmıştır. Bütün bu durumlarda, doğal hukukun işlevi sadece ulusal ve bölgesel boyutta kalmamış aynı zamanda evrensel ve global boyuta taşınmıştır. İnsanları değişik biçimlerde biraraya getiren diğer faktörlerin aksine doğal hukuk kavramları şiddeti ve zorlamayı reddederek bilinçli, ahlaklı ve rasyonel insan doğasını temel alır. Ortaçağda evrenselci doğal hukuk taraftarları kendilerini, laik temelli imparatorluk gücüne veya papanın iktidarından kaynaklanan Hristiyanlık ilkelerine dayalı ve tüm Avrupayı kapsayıcı bir sosyal düzenin kurulması eğiliminde olduklarını gösterdiler. Rönesans ve Aydınlanma Çağı düşünürleri insan doğasının temel özelliklerinin kalıcılığı üzerinde durdular ve aynı zamanda özgür ve açık modelli bir sosyal düzenin olanaklılığını gördüler. Modern düşüncenin en önemlisi olan liberalizm aynı zamanda daha da ileri giderek doğal hukuka uygun olan demokratik sosyal düzen biçimlerinin oluşmasını özgürlüğe düşkün bireylere bırakıyor.

Doğal hukuk paradigmasının yol açtığı sorulara yukarıdaki verilen yanıtlar, mutlak evrensel statik normlar ile görelî evrensel dinamik normları birbirinden ayırmaktadır.² Birinciler, On Emirde (Ten Commandments), Kant'ın kategorik emperatiflerinde gözlenebilir. İkinciler ise her zamanın entellektüel iklimine ve belirli bir sosyal duruma bağlı olarak ortaya çıkarlar. Doğal hukukun dinamik ve statik normlarının birleştirilmesi onun evrenselciliğini zenginleştirir. Statik normlar, doğal hukuku,

² Bu farklılaşmaya ilişkin kapsamlı bir tartışma A. Verdross'un *statsches und dynamisches Naturrecht*, Wien 1971 eserinde ortaya konulmuştur.

değişmeyen sosyal düzenin zamanlarına bağlar. Dinamik normlar ise, yeni sosyal düzen normlarının gerekli olduğu durumlarda yenilerinin bulgulanmasını sağlayarak doğal hukukun gelişmesini sağlar. Diğer yandan, insanlığın sosyal düzenin temelini sağlayan mutlak değerleri arzulaması zamandan bağımsız olarak görünüyor.

Avrupa Geleneği

Doğal hukuk temelli sosyal düzenin içeriğine ilişkin araştırmalar Sofistler'le başladı. Onlar insan davranışını kontrol eden ve yapay ya da geleneksel kalıplar olarak adlandırılan pozitif hukukla (nomos) , evrenin bir parçası olan insanın doğasında gözlenen ve doğal ya da geleneksel olmayan kalıplar olarak adlandırılan doğal hukuku (fizis) birbirinden ayırt ederler.³ Doğal düzen ve insan yapımı düzen arasındaki sürüp gelen çatışkı, Antik düşüncedeki entellektüelizm ile teleolojizm arasındaki karşılıklı ilişkilerin anlaşılmasında bir yol olarak görünmektedir. Entellektüelizm, teleolojizmin temeli sayılmaktadır. Teleolojizm ise sosyal düzenin biçimlenmesinde önemli ve özel bir faktördür. Diğer yandan teleolojizm, bireylerin entellektüel ve fiziki gelişmesini sağlayan koşulları garanti eden sosyal düzenin, doğal hukukla uygunluk içinde olduğunu deyimler. Entellektüelizm, İnsan doğasının gerektirdiği normlara uygun sosyal düzen ilkelerinin insan aklı tarafından kavranabileceği inancını sürdürür.

Ortaçağ Avrupa düşüncesindeki evrensel sosyal düzenin doğal hukuk kaynaklarının araştırılması büyük ölçüde teolojik döneme kadar uzanır. Bütün Hıristiyanlar, evrensel doğal hukukun orjinini, evreni yaratan ve onun efendisi olan tek Tanrı'da görürlerdi. Doğal hukukun özü, tanrısal iradenin veya ilk insanın günahı ile sosyal düzeni bozulan cennetteki aklın ürünü olarak görülürdü. Tanrısal düzenin insan yapımı düzenle kesin olarak çeliştiğine inanılırdı. Hatta şu şekilde bir yasalar hiyerarşisi ortaya konuldu: İnsan yapımı yasalar, doğal yasalar, tanrısal yasalar ve ebedi yasalar. Papalık bu hiyerarşik temel üzerine, imparatorluğa dayalı Avrupa düzenine karşı olarak evrensel Avrupa düzenini kurmaya çalıştı.

Modern doğal hukuk yaklaşımları, sosyal düzen modelleri kurmada evrenselci anlayışları benimsedi. Modern doğal hukuk anlayışı, mekanikçilik, bireycilik ve yapısalcılığa kadar uzanan amprizm ve rasyonalizm laik temelini dayandı. Doğal hukukun mekanik yorumları günümüzdeki fiziğin başarılarından esinlendi. Bireycilik görüşü açısından toplum, bireysel ihtiyaçları, hak ve özgürlükleri gerçekleştirmeyi garanti eden bir sosyal düzeni gerektirir. Modern doğal hukuk düşüncesi bu bireysel eylemleri, insan doğasının *a politik* ve *a sosyal* eğilimlerini engelleyen sosyal sözleşme kavramı çerçevesinde tasarlar. Bu düşünce, evrenselci doğal ve sivil haklar deklarasyonlarının ortaya çıkmasına neden oldu. Onsekizinci yüzyıl doğal hukukun revaçta olduğu dönem olarak değerlendirilir. Doğal hukuk bu yüzyılda Amerikan ve Fransız insan hakları deklarasyonlarının içeriklerini belirledi. Yine bu yüzyılın doğal hukuk anlayışı Amerikan ve 3 Mayıs 1791 Polonya anayasalarını etkiledi ve sonra da Avusturya, Prusya ve Fransa medeni kanunlarına girdi. Fakat aynı zamanda doğal hukuk temelli sosyal düzen gücünü yitiriyordu. Doğal hukuk kavramının gücü, öteden beri sosyal düzenle realite arasındaki çelişkiye dayanıyordu. Doğal hukukun yerel hukuksal metinlere nüfuz etmesi, onun evrensel olma iddiasının geçerliliğini yok etti

Doğal hukukun yeniden geri gelmesi, ondokuzuncu yüzyılda hukuksal pozitivism dayalı sosyal düzenlerde ortaya çıkan kriz dönemine rastlar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, doğal hukuka ilginin artmasının pratik ve ideolojik nedenleri vardır. Nazi savaş suçlularının uluslararası mahkemeler önüne çıkarılma çabasındaki pratik ihtiyaçlar doğal hukuka yollama yapılmasını doğurdu. Nazilerin yenilgisinden sonra

³ Doğal hukukun Avrupa'daki geleneği konusunda bkz., R. Tokarczyk, *Klasycy praw natury*, Lublin 1988.

sosyal düzenin anayasal temellerinin revizyona tabi tutulması gerekli hale geldi. Doğal hukukun yeniden doğmasındaki başlıca ideolojik neden, komünizme karşı mücadele edecek evrensel bir ideolojinin olmamasıdır. Bu, kapitalizmle sosyalizm arasında devam eden soğuk savaş döneminde temel bir yaklaşımdı. Son olarak, doğal hukuk düşüncesinin 1970'lerde başlayan popüleritesinin nedeni, totaliter modelin krize girmesi ve liberal sosyal düzen modellerinin revaç bulmasıdır⁴.

Amerikan Geleneği

Amerika Birleşik Devletleri'nde doğal hukukun doğuş ve gelişmesinde ilk etkiyi Avrupa düşünce geleneği yaptı⁵. Özellikle yirminci yüzyılın ortasında olgunlaşan Amerikan doğal hukuk düşüncesi sadece Avrupa geleneği üzerinde değil, diğer kıtalar üzerinde de büyük etki yaptı. Amerikan evrenselciliğin etkisi konusunda, özellikle doğal hukuktan kaynaklanan Amerikan liberalizmi üzerine söylenecek çok şey vardır.

Doğal hukuk Amerikan tarihinde büyük işlevler gördü. Doğal hukuk düşüncesi, sosyal düzenin evrensel öncülerinin kaynağı olarak insan hak ve özgürlükleri konusunda büyük rol oynadı. Doğal hukukun öncüleri Amerika'da ilk olarak Bağımsızlık Savaşı'nda, ardından da Bağımsızlık Bildirisi'nde, sonra Haklar Bildirisinde kullanıldı ve daha sonra da etkili hukuksal, politik ve sosyal kuramları telkin ederek Amerikan Anayasası'nın aksiyomu haline geldi. Amerika'nın uluslararası arenada süper güç olarak ortaya çıkmasıyla doğal hukuk düşüncesi dünyada birçok ülkeye yayıldı.

Amerika'nın sosyal düzeninin temeli, doğal haklar kuramını kabul eden doğal hukuk ilkelerine dayalı Anayasa'dır. Amerikan Anayasası'nı yapanlar halklarıyla beraber, aklın gerektirdiği doğuştan varolan doğal haklara inanırlardı. Pozitif hukuk, bağlayıcı olabilmesi için bu doğal haklara uygun olması gerekir. Devlet otoritesi bu hakları halkın konsensusu içinde korumalıdır. Bu hakların korunması, uygun demokratik usulleri gerektirir. Dahası, bütün vatandaşlar yasa önünde eşit işleme tabi tutulmalıdır. Bütün bu varsayımların biraraya getirilmesi politik iktidarı meşru kılar⁶.

Amerika'nın sosyal düzeninin ideolojik meşruluğu, doğal hukuk ilkelerine dayanan liberal öğretisi ve esaslı biçimde laik rasyonel pragmatizme dayanır. Amerikan vari liberalizmin ideolojik köşe taşları, sosyal gelişmeye yol açacak değişiklik postulatlarını, kısıtlanmamış bireysel özgürlükleri, esnek devlet iktidarı anlayışını, özel mülkiyetin korunmasını ve uluslararası ilişkilerde tecrid edilmenin üstesinden gelmeyi kapsar. Amerikan kuramcıları tarafından geliştirilen bu düşünceler Amerikan politikacıları tarafından uygulandı ve Amerikan halkının zihninde yer etti. Ayrıca bu tür idealler Amerikan sosyal düzeninin başarısıyla büyüyen halkların ülkelerine nüfuz etti⁷.

Doğal hukuk temelli sosyal düzeni savunan Amerikalılar doğal hukuk anlayışını duruma göre iki yerde kullanırlar. Bunlardan birisi, doğal hukuka aykırı sosyal düzenin eleştirisi sırasında, ikincisi ise doğal hukuk kavramına dayanan hakların ve sosyal düzenin üstünlüğünün savunulması sırasında. Amerikan doğal hukuk kavramlarının bu iki işlevi, günümüzde Amerikancılık denen bir yolla hızla evrenselleşmektedir. Yukarıdaki bilgilerin ışığında, doğal hukuk kavramlarının reddi, totaliterliğin kötülüğünü, değer rölativizminin aksiyolojik kötülüğünü ve politik otoritelerin

4 Cf. J. Zajadło: "Trzecie odrodzenie" prawa natury? (uwagi metody logiezne), *Colloquia Communia*, 6(41) 1988-1(42) 1989, p. 109 ff.

5 R. Tokarczyk, *Prawa wierne naturze*, Lublin 1980, p. 43.

6 W.R. Harbour, *American Constitutionalism and Natural Law, Vera Lex*, vol. vii. no. 1, 1987, p. ff.

7 R. Tokarczyk, *Wspolczesna amerykanska mysl polityczna*, Warszawa 1981, p. 13 ff.

sinizminde kendini gösteren pratik kötülüğünü kaçınılmaz bir biçimde doğurmalıdır. Diğer yandan, bu kavramların kabulü, liberal demokratik düzenin uygun bir yapılanmasını garanti etmelidir.

Diğer Gelenekler

Afrikanizm, Yahudilik, İslam, Hinduizm, Konfüçyüzim ve Budizm gibi büyük kültür geleneklerinin Avrupa ve Amerikan doğal hukuk kavramlarına benzeme olasılığını düşünmek oldukça ilginçtir⁸.

Uygurluk tarihinin ilkel döneminde yaşayan Afrika halkı üzerindeki çalışmalar, onların kültürlerinde doğal hukuk kavramına benzer düşüncelerin varlığına ilişkin varsayımları desteklemektedir. Bu ilkel Afrika topluluklarında kabile yaşamını düzenleyen normlar, bir çeşit doğal hukuk düşüncesini deyimliyordu. Özellikle onlar, kabile şefi ile tebası arasındaki ilişkileri, kıyas yoluyla uygar toplumlardaki pozitif hukukla doğal hukuk arasındaki ilişkiler olarak tanımlıyorlardı. Kabile şeflerinin kararları, gelenekten kaynaklanan daha yüksek normlarla engelleniyordu. Bu tür normlar doğal adaleti temsil ederlerdi⁹.

Yahudi geleneğinde üç türlü doğal hukuk düşüncesi gelişmiştir. Bunlardan birincisi, Yahudi hukuku doğal hukuka ihtiyaç duymaz düşüncesi, ikincisi Yahudi hukuku doğal hukuka özdeştir düşüncesi, üçüncüsü ise doğal hukuk, Yahudi hukukun bir parçasını oluşturduğu düşüncesidir. Çağdaş Yahudi düşüncesinde egemen olan yaklaşım ise, doğal hukuk, Yahudi topluluklarının sosyal düzenini formüle eden normlar sisteminin bir parçasıdır. Tanrı Musa'ya Sina Dağı'nda, tanrısal hukuk diye adlandırılan yazılı hukukla, tanrısal doğal hukuk diye adlandırılan yazılı olmayan ya da sözel hukuku vahyetmiştir. Yazılı hukuktan çıkarılan "yazılı olmayan hukuk" tanrısal doğal hukuktur. Bu hukuk, Yahudi topluluklarının sosyal düzeninin temelini biçimleyen ilkelerin belirli değişimini kolaylaştıran ve devlet tarafından konulan yazılı hukukun genel formülasyonun bir somut biçimi olarak Yahudilikte büyük rol oynar. Genel olarak ifade edersek, Yahudi hukuku, doğal hukuk kavramı olarak kolayca yorumlanabilecek birçok diğer kavramları kapsar¹⁰.

İslam geleneğinin tek tanrıci sistemi, din, ahlak, politika ve hukuka ilişkin olarak bir temel kurar. Canlı ve cansız varlıklar alemindeki evrensel normlar olarak doğal hukuk kavramları bu sistemden beslenir. Bazan kutsal savaş diye adlandırılan bir yöntemle gerçekleştirilmeye çalışılan evrensel İslami sosyal düzen modelleri İslam dünyası dışında yaygın kabul görmemiştir. Diğer yandan, ondokuzuncu yüzyıldan beri bazı İslam ülkeleri Avrupa geleneğine dayalı sosyal düzenin belirli öğelerini benimseme eğilimine girmişlerdir. Sosyal düzenin bazı öğelerinin evrenselleşme sürecine, aynı

⁸ Bu sorunlar, University of Notre Dame Natural Law Institute proceedings'in özel bir yayını olan vol. v. Notre Dame, Indiana 1953'de tartışılmıştır. Tartışmayı H. Waskiewicz özetlemiştir. Powszechnosc prawa naturalnego, studia philosophia christianae, ATK,6(1970)1. p. 237 ff. O. "evrenselcilik" ile "genellik" kavramlarını birbirine karıştırmıştır ve bu durum J. Iwanicki'nin eleştirisel tepkisini çekmiştir. (Uwagi do pracy H. Waskiewicz: powszechnosc prawa naturalnego, ibid, p.269 ff.

⁹ M. Gluckmann, Natural Justice in Africa, Natural Law Forum, vol. 9, 1964; ve bkz. O'nun Politics Law and Ritual in Tribal Society, Oxford 1965 eserine.

¹⁰ Rabbi S. Freehof., The Natural Law in the Jewish Tradition, University of Notre Dame..., op cit., p. 15 ff; ve bkz. Vera Lex, vol. vi. no. 2. 1986, bu sayının hemen hemen hepsi Yahudi doğal hukukuna ayrılmıştır.

kökten beslenen İslam ve Hıristiyanlığın belirli dinsel benzerlikleri yardım edebilirdi. Bununla beraber İslam Hıristiyanlığa göre dış etkiye daha az duyarlıdır¹¹.

Hindu geleneği, tanrısal, ebedi, doğal ve pozitif olmak üzere dört çeşit hukuktan sözeder. Bu gelenekte, tanrısal ve ebedi hukuk o kadar baskındır ki doğal hukukun önemi en aza indirgenmiştir. Hinduizmde "dharma" kavramı, doğal hukuk kavramının özdeşi niteliğindedir. Bu kavram, hak, ödev ve erdemi anlatır. Dharma, canlı ve cansız varlıkların kendi iç doğal yasası olarak onları kuşatmıştır. Bir varlığın kendisini koruması kendi doğasına uygun yasayı gözetmesine bağlıdır. Aynı durum, insan, sosyal düzen ve evrenin doğası için de geçerlidir. İnsan eylemleri ile "dharma" arasındaki ilişkiyi "karma" kavramı açıklar. Dharma ve "karma" kavramlarının birbirine uygunluğu veya uygunsuzluğu bireysel insan varlığını ve nihai olarak sosyal düzenin kaderini belirler¹².

Çin düşünce geleneğinde birçok kavram doğal hukukun özdeşi olarak düşünülmüştür. Efsanevi Altın Çağın doğal hukuk ölçütüne nazaran pozitif hukukun evrimleşmesi çok daha erken gerçekleşmiştir. Söz konusu bu kavramlar, insanlar arasındaki evrensel sevginin tanrısal bir iradesi olan doğal hukukun, dinsel olarak kavramlaşmasına neden teşkil ettiler. Bununla birlikte, doğal hukuk düşüncesine benzeyen "tao", "tien-tao", "ching". "lai", "lei", "tao lei" ve "tien lei" gibi temelde laik olan kavramlar en önemli rolü oynadılar. Burada bu kavramların ayrıntılı bir analizini yapmadan sadece bazı özelliklerinden sözedeceğiz. Bu kavramların hepsi, varoluşun doğasından kaynaklanan evrensel normlar anlamında birer doğal hukuk kavramlarıdır. Bu varoluş, "tao" düşüncesindeki evrenden "lei" düşüncesindeki insan doğasına uzanır. Makrokozmos ve mikrokozmos denen bu iki uç arasında, bunların değişik birleşim ve değişimleri bulunur. Tekil oluşumlarda (varlıklarda) görünen bu hiyerarşik düzen "tao" ekolü tarafından tamamıyla açığa kavuşturulmuştur. İnsan, cennetin yolunu izlemesi gereken dünyasal düzene uygun yaşamalıdır. Cennet ise "tao" da yazılı olan düzeni izlemek zorundadır. Doğal hukuka göre yaşamak bu hiyerarşik düzene saygı göstermek anlamına gelir¹³.

Budist geleneği, uzayın sınırlarının ötesine uzanan, sonsuz sayıda mikro ve makro kozmostan oluşan ve hiçbir yaratıcısı olmayan bir ebedi evren imajına dayanır. Sosyal düzenin doğal yasaları, kendi doğasının normları tarafından yönetilen ve insan topluluğu diye adlandırılan "dharmadhatu" içinde şekillenir. O, iyi-kötü, haklı-haksız, doğru-yanlış, güzel-çirkin ve haz-acı gibi kavramların çelişkilerini birarada toplar. Dharmadhatu düzeni, insan aklının iki bölümü olan "prajna" ve "karuna" da düşünülür. Prajna, aşkın bilgidir. Karuna ise, Prajnanın doğasındaki onun bir dönüşümüdür. Bilginin bu iki çeşidi birbirini tamamlayarak insanın sosyal düzen yasalarını ve yaşamdaki uygun yerini bulmasına yardım eder. Aynı zamanda bunlar, insanın öldükten sonraki durumunu da belirler¹⁴.

Budizmin Japon versiyonu, Avrupa doğal hukuk kavramlarının etkisinde biçimlenmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, Japon Meiji Hükümeti'nin Fransız danışmanı Gustave Emile Boissonade doğal hukuka dayanan bir medeni kanun ve bir de caza kanunu hazırladı. İkinci Dünya Savaşından sonra Japon savaş suçluları bu yasalara

11 Khalifa A. Hakim, The Natural Law in Moslem Tradition, University of Notre Dame....., op.cit., p.29 ff.

12 M.S. Sundaram, The Natural Law in The Hindu Tradition, University of Notre Dame...., op. cit. p. 69 ff.

13 Hu Shih, The Natural Law in Chinese Tradition, University of Notre Dame....., op. cit., p. 119 ff.; G. Xiangrui, The World-view And the natural law thought of Taoist School in Ancient China, Das Naturrechtdenken heute und morgen, Berlin 1983, p. 257 ff

14 D.T. Suzuki, The Natural Law in Budist Tradition, University of Notre Dame...., op. cit. p. 91 ff.

yollama yapılarak takibata tabi tutuldular. Doğal hukukun dünyada yeniden revaç bulması sırasında, bir hukukçu ve politikacı olan Kotaro Tanaka Japonya'da bu hukuk düşüncesinin propogandasını yaptı ve böylece bu düşünce birçok Japon üniversitesine girmiş oldu¹⁵.

Sosyal Düzenin Evrenselleşmesi

Doğal hukuka uygun olarak gelişmiş evrensel sosyal düzen modelleri tekil devletlerin örgütlenmesinde kullanılabilir. Bununla birlikte, insanlık tarihi, sosyal düzenin bazı kavramlarının uluslararası ve evrensel düzeyde evrenselleşmesine doğru güçlü bir eğiliminin varlığını gösterir. Uzun ve zamanda yer alan düşüncelerin hareketi bazı sosyal düzen kavramlarının diğerlerine olan üstünlüğünü açıklar. Bu, askeri, politik, ekonomik, dinsel, kültürel ve diğer faktörlerin bir sonucudur. Antik Çağda Stoa Ekolünün barışçı ve kosmopolitan düşünceleri geniş kabul gördü. Ortaçağ, uluslararası Avrupa evrenselleşmesinin iki projesi olan Kilise barışçılığı ile Alman İmparatorluğunun çatışmasına tanıklık etti. Modern zamanlar, evrensel dünya düzenine ilişkin ütopyik yaklaşımlar ortaya çıkardı. Çağdaş zamanları, hem barışçı ve hem de şiddete dayanan dünya düzeni kavramlarının çokluğu karakterize ediyor. Şiddet, başlıca emperyalist ve totaliter projeler tarafından savunuluyor. Evrensel ve uluslararası bir düzeni amaçlayan barışçı yaklaşımlar, Milletler Birliği ve Birleşmiş Milletler teşkilatları tarafından desteklendi. Pan-Arabizm, Pan-Amerikanizm ve Pan-Afrikanizm projelerine karşı üretilen Pan-Avrupacılık istisna tutulursa, çeşitli kıtalar arası ideolojilerin etkisi daha az olmuştur. Bunlardan, Roma Kulübünün dünya düzeni projesi burada anılabilir.

Doğal hukuka bağlı sosyal düzenin uluslararası evrenselleşme kavramları bir çok nedenden dolayı özel dikkat çekmeyi hak ediyor¹⁶. Bu kavramlar, en az iki düşünceden dolayı evrenselleşme anlayışı tarafından karakterize ediliyor. Her şeyden önce en ilımlı doğal hukuk kavramı bile evrensel alan ve uygulamayı arzu ediyor. İkincisi bu kavramlar, bütün büyük geleneklerin az ya da çok doğal biçimde bulunan evrensel orjinlere sahiptirler. Her doğal hukuk kavramının evrensel yönünün olmasına karşın, doğal hukukla uyumlayan evrenselleşme çeşitleri de vardır. Özellikle, askeri güç, psikolojik beyin yıkama ve zor kullanarak gerçekleştirilmeye çalışılan evrensel sosyal düzen bu türdendir. Şiddete, beyin yıkamaya ve zora dayalı bütün büyük imparatorlukların er geç yıkılması, doğal hukuka uygun uluslararası sosyal düzenlerin evrenselleşme süresinin daha uzun olduğunu doğrulamaktadır.

Doğal hukuk düşüncesi, sosyal düzen kavramlarının içeriğine ilişkin açık göstergeler ortaya koyar. Antik Çağ, sosyal düzen öğelerinin ne şekilde harmoni edileceğine ışık tuttu. Ortaçağ hiyerarşi düşüncesini geliştirdi. Modernite ise özgürlük kültürünü ortaya attı. Günümüzde de adalet ve eşitlik kategorileri üzerinde duruluyor. Doğal hukuka uygunluklarını açıklayan bütün sosyal düzen kavramları, geniş anlamda liberalizm alanı içinde kalırlar. Liberalizm, doğal hukuku kendi temel varsayımı olarak benimser. Günümüzde, uluslararası sosyal düzenin evrensel olarak kabul edilmiş içerikleri konusunda açık bir bilinçlilik vardır. Sözkonusu bu düzen totaliterlikten daha çok liberal olmalıdır; bireysel eylemlerin özgürlüğünden yana olmalıdır; uluslararası bağlantıların avantajlarını ihmal etmeden yerel farklılıkları ve ulusal değerleri korumalıdır; zora dayalı merkezî sistemden daha çok değişik ulusların gevşek ekonomik ve kültürel federasyonundan yana olmalıdır¹⁷. Bütün halkları kapsayan global ölçekteki her barışçı iletişim çeşiti, bütün değerlerin, özellikle sosyal düzende bağlantılı değerlerin

¹⁵ J. Llompant, *Natural Law in Japon and Kotaro Tanaka*, Vera Lex, vol. no. 1, 1985, p. 7 ff

¹⁶ Bkz. M. T. Rooney, *How to Develop World Peace through Law*, The Catholic Lawyer, vol. 13, no. 3, 1967, p. 211 ff.

¹⁷ ibid,

evrenselleşmesinde temel yöntem olarak devam eder. Günümüzde böyle bir iletişimin oluşması, hızlı taşımacılık yöntemleri ile radyo, televizyon, bilgisayar ve telefon gibi bilgilenme sistemlerinin gelişmesine bağlıdır. Böyle bir iletişim modeli, yerel savaşlar, çevre kirliliği ve milliyetçilik gibi doğal hukuka aykırı eylem ve olaylara global tepki gösterir.¹⁸ Evrenselleşme süreci, şimdiye kadar gelişmemiş ve ayrıma tabi tutulmuş ırk ve ulusların yoğun çabalarıyla yaşama geçirilir. Totaliter sosyalist düzene karşı yapılan isyan evrensel bir ölçekte değişime neden oldu. Böyle bir isyan, kapitalist ülkelerde gelişen liberal sosyal düzen modellerinin üstünlüğünü daha açık bir biçimde ortaya koydu.

Sosyal düzenin uluslararası evrenselleşmesi yönteminin sözkonusu ulusları bağlayacak hukukta, birliğe gidilmesi olduğu düşünülüyor. Avrupa'da olduğu gibi bölgesel birlik, bir global birliği başlatabilir. Hukuk birliğinin anlam ve başarısı, uluslararası ilişkilerin özüne ve sözkonusu hukuk birliğinin tarafların yararlarına uygun olmasına bağlıdır.

Karşılaştırmalı çalışmalar, sözkonusu uygunluğu nitelendirmede büyük rol oynayabilir. Hukuk birliğinin sağladığı yararlar; daha kolay uluslararası ilişkile, risklerin azaltılması ve uluslararası uyuşmazlıkların çözümüne hukuksal temel sağlanması gibi çok sayıdadır. Şimdiye kadar, taşıma, iletişim ve ticaret hukukundaki birliğin sağlanmasında çok büyük başarılar sağlandı. Birleşmiş Milletler tarafından benimsenen İnsan Hakları Sözleşmesi hemen hemen evrensel bir kabul gördü. Bütün bunlar, doğal hukuka dayalı evrensel sosyal düzen modellerinin gerçekleştirilmesi yönünde dev birer adımdır¹⁹.

¹⁸ Bkz. A. Grzegorzcyk, *Moralistyczna Wizja dziejow, Sense polskiej historii*, ed. by A. Ajnenkiel, J. Kuczynski and A. Wohl, Warszawa 1990, p. 48 ff.

¹⁹ R. Tokarczyk, *Wprowadzenie do komparatystyki prawniczej*, Lublin 1989, p. 190 ff.

Sonuç Yerine

Sosyal düzen kavramlarının evrensel hale gelmesi, insanlığın entellektüel tabakasının en büyük istekleri arasındadır. Bu düşüncenin uygulamaya geçirilmesi, çelişkiler diye tanımlanan bir çok zorluğu doğurur. Sosyal düzen kurmayı amaçlayan doğal hukuk düşüncesi çerçevesinde, doğalcılık-gelenekçilik, idealizm-materyalizm, realizm-ütopyacılık, objektivizm-subjektivizm, teori-uygulama, istikrar-değişebilirlik ve milliyetçilik-evrenselcilik gibi çelişkiler ortaya çıkabilir. Biz uygulama açısından çok önemli görünen son üç çelişki üzerinde duracağız²⁰.

Doğal hukuk düşüncesi, bütün hukuku kapsayan istikrar ve değişebilirlik arasındaki çelişkiye iyi bir örnek oluşturur. Bu çelişki, bir yandan mevcut sosyal düzeni pekiştirmeye çalışan, diğer yandan sosyal düzendeki gerçekçi değişiklikleri yapmaya çalışan hukukun iki işlevinden kaynaklanmaktadır. Bu çelişki, yeni düzen biçimlerini savunulara karşı eski düzen yanlılarının verdiği mücadeleden kaynaklanan büyük sosyal krizler esnasında gündeme gelir. Her iki durumda da doğal hukuk düşüncesi büyük bir rol oynar²¹.

Milliyetçilik ile evrenselcilik çelişkisi de uzun bir tarihe sahiptir. İnsanlığın kendi ayrılıklarını önemseyen bir çok gruba bölünmesi, aşırı milliyetçiliğin açık bir sonucudur. Şayet bu ayrılıklar, bir ulusun diğerine üstün olduğu şeklinde algılanırsa, bu durum uluslararası ilişkilerde gerilimin artmasına ve bazan da açık uyuşmazlıklara yol açar. Ulusal değerleri tümüyle sorun yapmayan çeşitli evrenselci kavramlar, ulusların global düzende barışla bir arada yaşayacakları toplum projelerini gösterir²².

Son olarak, pratik ve teori (düşünce) çelişkisi ise bütün rasyonel insan aktivitesini ilgilendirir. Doğal hukuk açısından bu çelişki, sosyal düzen idealleri ile bunların eksik uygulanımı arasındaki çatışkıdır.

Teorideki (düşüncedeki) sosyal düzen basit, açık ve ahenkli olduğu halde, uygulamadaki sosyal düzen kural olarak daha çok karmaşıktır ve çelişkiler yüzünden yıkılarak dağılır. Teori (düşünce), rasyonel, önyargısız ve objektif olabilir. Sosyal uygulamam ise duygusal, önyargılı ve subjektiftir. Teori, evrenselci amaçları belirler; uygulama, yerel koşulların belirlediği halkın amaçları tarafından belirlenir. Teori, zaman sınırının engelini uğramadan gelişebilir, uygulama ise zamanın büyük baskısı altındadır. Muhtemelen en önemli olan ise; teori (düşünce) değişebilirlik arzeder, uygulamadaki başarılar ise genelde önceki olanaksız durumlara bir biçimde dönüş yapar.

20 Bkz. W. Friedmann, *Legal Theory*, London 1953, p. 465 ff.

21 R. Tokarczyk, ed. *Tradycja postep W Prawie*, Lublin 1983, özellikle p. 11 ff.

22 Bkz. J. Kuczynski, *Dialogue and Universalism as a New way of Thinking*, Warsaw University 1989.